

Грібов Михайло Леонідович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри оперативного-пошукової роботи та документування факультету підготовки кадрів спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ

Принципи гуманізму, повноти та об'єктивності в діяльності підрозділів оперативної служби МВС України

У статті визначено зміст принципів гуманізму, повноти та об'єктивності в діяльності підрозділів оперативної служби МВС України.

Ключові слова: гуманізм, об'єктивність, оперативно-розшукова діяльність, підрозділ оперативної служби, повнота, принцип.

Корупція та організована злочинність є чинниками, що гальмують становлення України як правової, соціальної демократичної держави, перешкоджають її економічному розвитку та підривають міжнародний авторитет. Тому питання подолання цих негативних явищ є надзвичайно актуальними. Сьогодні боротьба з організованою злочинністю та корупцією неможлива без використання сил і засобів негласних оперативних підрозділів, що спеціалізуються на проведенні оперативно-розшукових заходів, які дозволяють максимально конспіративно та вчасно отримувати інформацію, необхідну для протидії кримінально-караним діям. У нашій державі однією з найбільш потужних негласних структур, на які покладено поліцейські функції, є підрозділи оперативної служби МВС України (ПОС).

Ефективній діяльності негласних оперативних підрозділів у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією заважає комплекс проблем організаційно-правового характеру. Однією з головних складових вирішення цих проблем є розробка теоретичних засад діяльності ПОС.

Засади – це основні, вихідні положення чого-небудь [1]. Тому вважаємо, що до засад будь-якої діяльності належать її принципи, тобто, керівні ідеї про найбільш істотні закономірності, що мають основне значення, ті правила, з яких немає виключень [2, с. 941]. Отже, досліджуючи засади діяльності ПОС, необхідно розкрити зміст її принципів.

Метою статті є визначення змісту принципів гуманізму, повноти та об'єктивності в діяльності ПОС.

Досягнення зазначеної мети передбачає необхідність розуміння поняття та системи принципів діяльності негласних оперативних підрозділів.

Під принципами діяльності ПОС розуміємо найбільш істотні правила, покладені в основу цієї діяльності. Всі вони мають відповідати принципам ОРД та визначати поведінку працівників оперативної служби, коли прогалини або колізії вправі спричиняють сумніви у тому як потрібно діяти в тій чи іншій ситуації.

Результати аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників (О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, К. К. Горяїнов, В. Л. Грохольський, В. А. Дашко, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, Д. Й. Никифорчук, В. С. Овчинский, В. П. Пилипчук, М. А. Погорєцький, І. І. Приполов, В. Л. Регульський, І. В. Сервецький, Г. К. Синилов, Р. А. Халілев, А. Ю. Шумилов та ін. [3, с. 138–145; 4, с. 18; 5, с. 58; 6, с. 31–33; с. 515–517; 8, с. 60–63; 9; 10, с. 43–45; 11, с. 333; 12, с. 43–84; 13, с. 157–160]) на систему принципів ОРД свідчать про суперечливість класифікацій та різне розуміння науковцями сутності окремих із них, що вимагає комплексної наукової розробки з метою створення єдиної обґрунтованої концепції принципів ОРД. Ми пропонуємо власний варіант систематизації цих принципів, що слугуватиме впорядкуванню дослідження принципів ОРД у контексті діяльності підрозділів оперативної служби.

Всі принципи діяльності ПОС розмежовуємо на загальні, галузеві та спеціальні. Загальні та галузеві відповідають аналогічним принципам ОРД. Спеціальні є характерними лише для підрозділів оперативної служби.

До загальних принципів діяльності ПОС зараховуємо соціально-правові (законності, гуманізму, повноти й об'єктивності) та організаційно-управлінські (координації; плановості; науковості; поєднання єдиначальності у вирішенні службових питань з колегіальністю їх обговорення; персональної відповідальності за виконання поставлених завдань). До галузевих – наступальності; відповідності заходів, засобів і тактики ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань й загрози інтересам суспільства та держави; раціональної організації оперативно-розшукових заходів, конспірації. До спеціальних – негласності, конфіденційності у відносинах з

громадянами, взаємодії з гласними оперативними підрозділами та підрозділами оперативно-технічних заходів.

Важливе місце серед загальних принципів ОРД належить гуманізму. Це поняття походить від латинського слова *humanitas* (“*humanitas, atis, f* – людська природа, людська гідність, людяність, ласкавість, привітність, доброта, духовна культура, освіта, витонченість, вихованість, (мистецький) смак”) [14, с. 272]. Гуманізм як загальне поняття вивчається з філософського, соціального, морально-етичного, правового й навіть естетичного погляду. В філософії у це поняття вкладають розуміння людини як найвищої цінності. Водночас стверджується її рівноправність як матеріально-духовної істоти стосовно іншої людини, природи, суспільства та ін. [15]. До духовно-моральних цінностей гуманізму філософи зараховують, перш за все, свободу, рівноправність, справедливість [16]. Філософський погляд на гуманізм тісно переплітається з морально-етичним, що передбачає повагу до особистості й увагу до її унікальності [15]. Отже, засадами гуманізму є:

- ставлення до людини її життя і здоров’я, честі та гідності, недоторканності і безпеки, як до найвищої соціальної цінності;
- рівності всіх людей перед законом.

В нашій державі ці засади є нормами права, оскільки вони формально визначені у Конституції України (ст.ст. 3, 21, 24), а відповідно забезпечуються та охороняються державою. Тому порушення принципу гуманізму є порушенням законності. Отже, з юридичної точки зору в будь-якій державно-правовій діяльності, у тому числі в ОРД, засади гуманізму є складовими принципу законності.

Під час ОРД обмежуються окремі права людини, яка є об’єктом того чи іншого оперативно-розшукового заходу. Це допускається законом, а тому не може бути визнане порушенням гуманності. Адже із соціального погляду гуманізм є діяльністю, спрямованою на створення умов для належного існування людини. Одне з його основних сучасних соціальних завдань – “бути моральною, світоглядною силою, яка справляє вплив на суспільну свідомість, інститути суспільства, на свідомість людини і громадян, у тому числі України” [17]. З цих позицій вся ОРД є гуманною, оскільки вона спрямована на боротьбу зі злочинністю, а відповідно створення умов для безпечного існування людини, подолання загроз її життю, здоров’ю, майну, честі та гідності.

Гуманність ОРД у суспільному відношенні не може ставитися на противагу загрози, яку вона таїть у собі для тих людей, які є її об’єктами. Щодо них гуманізм ОРД виявляється у тому, що ОРЗ вживаються лише у виняткових випадках, коли в інший спосіб неможливо або вкрай важко захистити суспільні відносини, що охороняються законом від злочинних посягань. При цьому обмеження прав і свобод громадян має бути міні-

мальним, а заходи – відповідати ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань і загрози інтересам суспільства та держави.

Російські науковці слушно вбачають утілення гуманізму ОРД ще у двох позиціях:

1. Оперативно-розшукові заходи мають запобігати злочинам, а відповідно уникати заподіяння шкоди потенційним жертвам, а зловмисників утримати від реалізації протиправних намірів [18, с. 20].

2. Забороняються ОРЗ, які призводять до незаконного поширення відомостей про обставини особистого життя особи, загрожують її життю або здоров'ю, а також заподіюють їй фізичне чи моральне страждання [4, с. 65].

Надання засадам гуманізму статусу загальнообов'язкових правил через відповідні норми Конституції України є формою його юридичного втілення. Проте зміст гуманізму втілюється і в інших соціальних нормах – нормах моралі [16; 19, с. 140, 141; 20, с. 131–132]. Гуманістична мораль зобов'язує оперативного працівника до активної боротьби зі злочинністю з метою створення таких умов суспільного життя, які б відповідали природі людини. Турбота про суспільство має бути водночас і турботою про конкретну людину. Гуманістичній експертизі оперативний працівник має піддавати все з чим він має справу в ОРД. Проте норми моралі не є обов'язковими, використовуються на власний розсуд суб'єкта, а правові норми мають виконуватись незалежно від волі останнього.

Виходячи з того, що одне з основних призначень принципів ОРД слугувати “наріжним каменем” поведінки оперативного працівника у ситуаціях, коли правом невизначено як потрібно діяти, ми вважаємо доцільним закріпити принцип гуманізму безпосередньо в Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”, незважаючи на те, що його вже втілено у відповідних статтях Конституції України.

Значення такого кроку для діяльності ПОС стає зрозумілим, після вивчення результатів анонімного опитування працівників оперативної служби зі всіх регіонів України. Їм було запропоновано обрати вихід із ситуації, коли під час проведення ОРЗ постає вибір між успішним виконанням поставлених завдань, дотриманням вимог конспірації та наданням першої медичної допомоги людині, яка втратила свідомість. Майже 17 % надали перевагу першому варіанту дій, знехтувавши можливістю врятувати людське життя.

Автори проекту Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” слушно пропонують виокремлення принципів: “рівності всіх перед законом незалежно від громадянства, статі, національності, віку, місця проживання (місцезнаходження), освіти, фаху, місця роботи, соціального та фінансового положення осіб, їх політичних і релігійних упо-

добань, належності до певних партій та громадських організацій” та “пріоритетності захисту життя, здоров’я і свобод людини” [21]. Очевидно, що ці положення відповідають засадам гуманізму, проте не охоплюють весь його фактичний та юридичний (конституційний зміст). Тому пропонуємо в Законі України окреслювати його просто як “принцип гуманізму”.

Те саме стосується принципу “відповідності оперативно-розшукових заходів і засобів ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань, загрози інтересам суспільства і держави”, який є складовою гуманізму. В теорії ОРД його також визначають як принцип “співвідносності оперативно-розшукового реагування” [4, с. 68, 13, с. 160]. Він має слугувати засобом обмеження втручання в права і свободи людини. Тож до його змісту варто зараховувати і правило мінімального втручання у зазначені права, що інколи виокремлюється як самостійний принцип ОРД [11, с. 330]. У діяльності підрозділів оперативної служби він відповідає правилу відмови гласним оперативним підрозділам у виконанні завдань на ОРЗ, якщо ці заходи не відповідають ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань і загрози інтересам суспільства та держави.

Отже, всі названі правила є складовими принципу гуманізму оперативно-розшукової діяльності. Проте, враховуючи недостатньо високий рівень правової свідомості та правової культури у практичній діяльності правоохоронних органів, вважаємо доцільним не лише визначити вказаний принцип у Законі України, а й відразу розкрити його зміст.

У процесі виконання ПОС завдань гласних оперативних підрозділів загрозу гуманізму вбачаємо у використанні під час ОРЗ засобів, які сприяють розповсюдженню неправдивих відомостей про осіб, щодо яких проводиться перевірка. Те саме можна сказати про некоректне, грубе, агресивне відношення до громадян, які використовуються, як джерела інформації. Понад 69 % керівників спеціальних відділів (відділень) ПОС під час анонімного опитування заявили, що контроль за роботою підлеглих періодично дозволяє виявляти подібні порушення гуманізму і законності. Проте переважно це розглядається як тактичні прорахунки.

Анонімне опитування працівників ПОС дозволило виявити й інші прояви негуманного ставлення до людини. Зокрема в поодиноких випадках оперативно-розшукові заходи лише формально мають на меті збирання відомостей про особу, а насправді проводяться для її залякування. Зокрема, візуальне спостереження організують так, щоб людина побачила, що за нею цілодобово стежать, а опитування осіб проводять з того розрахунку, щоб вони в подальшому розповіли об’єкту, що ним цікавилися особи, за зовнішнім виглядом і поведінкою схожі на представників кримінального світу. Найбільш жахливим прикладом порушення принципів гуманізму та законності в діяльності ПОС є вбивство журналіста Георгія Гонгадзе. Взагалі в діяльності не-

гласних оперативних підрозділів порушення принципу законності та принципу гуманізму тісно пов'язані між собою, про що свідчать численні приклади, що подаються у засобах масової інформації¹.

Під принципами “об’єктивності” [5, с. 67], “об’єктивної істини” [12, с. 64], “об’єктивності й повноти” [13, с. 157–158], “усебічності, повноти і об’єктивності” [22, с. 161] науковці розуміють одне й те саме – правило вживати всіх заходів для всебічного, повного та об’єктивного дослідження обставин справи. При цьому, під усебічністю розуміють висування всіх можливих оперативно-розшукових версій та їх рівноцінну перевірку. Повнота означає такий ступінь глибини відпрацювання цих версій, який дозволяє однозначно прийняти відповідне правильне юридично значуще рішення; під об’єктивністю розуміють неупереджений підхід до тлумачення обставин розшукової справи, що досліджується, недопущення обвинувального чи виправдального нахилу під час оперативної перевірки й розробки.

Як слушно зауважують І. В. Сервецький та В. А. Дашко, в ОРД при будь-якій глибині дослідження події недоцільно й не цілком правильно робити однозначні висновки [13, с.159]. Тому невірно використовувати в ОРД назву принципу “об’єктивної істини”. Тож схилиємося до думки, що окреслений принцип в оперативно-розшуковій діяльності доцільно іменувати як принцип усебічності, повноти й об’єктивності. До його змісту вважаємо потрібним включити і правило незалежності в отриманні та поданні отриманої інформації, що виокремлюється Р. А. Халілевым як самостійний загальний принцип ОРД [11, с. 328].

ПОС не ведуть оперативно-розшукових справ, а тому не висувають оперативно-розшукових версій. Тож щодо їх діяльності доцільно говорити лише про повноту та об’єктивність. Повнота забезпечується максимально якісним рівнем відпрацюванням завдань гласних оперативних підрозділів на ОРЗ. Об’єктивність – неупередженим ставленням

¹ Див: Рябека О. За кем следят «Грифи» СБУ [Електронний ресурс] / О. Рябека. – Режим доступу : <http://ord-ua.com/2008/10/20/za-kem-sledyat-grifyi-sbu/> ; Від кого ховається шоумент Луценко [Електронний ресурс] / DailyUA – ДАЙДЖЕСТ. – Режим доступу : <http://www.daily.com.ua/articles/1/2008-11-75253.html> ; Винокуров А. С. Заява до Київського окружного адміністративного суду [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ord-ua.com/2006/02/07/administrativna-rozovna-zaava/> ; У Львові затриманий місцевий Пукач [Електронний ресурс] / інтернет-газета «Оглядач» від 13 лип. 2005 р. – Режим доступу : http://obozrevatel.com/news_print/2005/7/13/26418.htm ; «Фраза» від 27 січ. 2006 р. – Режим доступу : (<http://www.fraza.com.ua/news/27.01.06/19238.html>) ; Подготовка переворота в Украине [Електронний ресурс] / Человек не терпит насилия. – Режим доступу : <http://ord-ua.com/2008/11/13/rodgotovka-preverota-v-ukraine-ili-vsya-pravda-o-semerke/> ; Лещенко С. Еще одно преступление Алексея Пукача [Електронний ресурс] / С. Лещенко / Украинская Правда 3 авг. 2009 г. – Режим доступу : <http://www.prawda.com.ua/rus/articles/2009/08/3/4497122/>.

до об'єктів цих заходів, недопущення обвинувального чи виправдувального нахилу при оформленні документів за їх результатами.

Принцип відкритості для демократичного і цивільного контролю несумісний з негласним статусом ПОС. Охоплення конспірацією всіх сторін діяльності цих підрозділів робить неможливим здійснення такого контролю.

Висновки. До змісту принципу гуманізму в ОРД зараховуємо правила рівності всіх людей перед законом, а також ставлення до людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки як до найвищої соціальної цінності. Надання засадам гуманізму статусу загальнообов'язкових правил через відповідні норми Конституції України є формою його юридичного втілення. Доцільно закріпити принцип гуманізму безпосередньо в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність", а також розкрити його зміст.

Гуманізм у діяльності ПОС є керівною ідеєю ставлення до об'єктів ОРЗ, а також осіб, які використовуються під час проведення цих заходів з позицій визнання їх життя, здоров'я, честі, гідності найвищою соціальною цінністю, а також рівності всіх людей перед законом.

Ідея гуманізму діяльності ПОС втілюється у таких правилах:

доручення гласних оперативних підрозділів на ОРЗ виконуються у тих випадках, коли в інший спосіб органи дізнання не можуть отримати інформацію, необхідну для захисту суспільних відносин, що охороняються законом від злочинних посягань;

перелік, інтенсивність і тривалість заходів по відношенню до конкретного об'єкта мають відповідати ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань і загрози інтересам суспільства та держави;

пріоритетом діяльності ПОС є використання їх сил і засобів для запобігання злочинам;

забороняється під час легендованого спілкування використовувати засоби, які негативно впливають на психіку людини, загрожують її життю або здоров'ю, заподіюють їй фізичне або моральне страждання, призводять до поширення відомостей (вигаданих або справжніх) про обставини особистого життя особи;

забороняється використовувати ОРЗ для психологічного впливу на особу.

Принцип повноти та об'єктивності в діяльності ПОС є правилом забезпечення максимально якісного рівня виконання завдань гласних оперативних підрозділів на ОРЗ, а також правилом неупередженого ставлення до об'єктів цих заходів, недопущення обвинувального чи виправдувального нахилу при оформленні документів за їх результатами.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovyk.net>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
3. Погорецький М. А. Принципи здійснення оперативно-розшукової діяльності / М. А. Погорецький // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 50. – С. 138–145.
4. Оперативно-розшуковий діяльність : ученик / Под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинського, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : ИНФРА – М., 2004. – 848 с.
5. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : НУВС, 2002. – 336 с.
6. Основы оперативно-розшуковий діяльності в Україні : учеб. пособ. / [Э. А. Дидоренко, Б. И. Бараненко, В. А. Глазков, Н. И. Курочка, В. А. Силкоков, А. Г. Цветков] ; под. ред. Э. В. Виленской. – К. : Центр учеб. лит-ры, 2007. – 264 с.
7. Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы (фрагменты из монографии) / Б. И. Бараненко, Э. А. Дидоренко // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Спец. вип. № 4. – Ч. 4. – С. 467–571.
8. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко. – Одеса : НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.
9. Грохольський В. Л. Система принципів оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 “Оперативно-розшукова діяльність” / В. Л. Грохольський. – К., 1999. – 16 с.
10. Грохольський В. Л. Призначення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ і деякі принципи її здійснення / В. Л. Грохольський // Вісник Одес. ін-ту внутр. справ. – 1997. – № 1. – С. 43–45.
11. Халілев Р. А. Система принципів оперативно-розшукової політики з протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей / Р. А. Халілев // Учені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія : Юрид. науки. – 2010. – № 1. – Т. 23 (62). – С. 328–336.
12. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : Заг. частина : підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський ; за ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – 390 с.
13. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” / І. В. Сервецький, В. А. Дашко. – [3-те вид., доп.] (станом на 1 черв. 2006 р.) – К. 2006. – 400 с.
14. Трофимук М. Латинсько-український словник / М. Трофимук, О. Трофимук. – Львів: ЛБА, 2001. – 694 с.
15. Пономаренко Л. Г. Гуманізм як принцип журналістики в сучасному інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2010 – № 1. – Запоріжжя : КПУ. – С. 91–94. – Режим доступу :

Борьба с организованной преступностью и коррупцией (теория и практика)

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2010.

16. Жукоцкий В. Философия и гуманизм: задачи консолидации гуманитарного знания и культуры [Электронный ресурс] // Здравый смысл. – 2006. – № 3. – Режим доступа :

<http://atheismru.narod.ru/>.

17. Гуманизм як поняття і соціальне явище [Електронний ресурс] // Портал українських журналістів. – Режим доступу :

<http://new.humanism.org.ua>.

18. Ривман Д. В. Сущность, задачи, принципы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / Д. В. Ривман. – С. Пб., 1999. – 234 с.

19. Лазутина Г. В. Профессиональная этика журналиста : учеб. пособ. / Г. В. Лазутина. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 208 с.

20. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики : учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению и специальности “Журналистика” / Е. П. Прохоров. – [5-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 367 с.

21. Проект Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 13 черв. 2008 р. № 2134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://gska2.rada.gov.ua>.

22. Маршунов М. Н. Федеральный Закон “Об оперативно-розыскной деятельности” – в схемах и таблицах: постатейный комментарий / М. Н. Маршунов. – М. – С. Пб., 1998. – С. 103–104.

В статье определено содержание принципов гуманизма, полноты и объективности в деятельности подразделений оперативной службы МВС Украины.

The contents of the principles of humanism, completeness and character of the activity of the intelligent service units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are given in this article.

Стаття надійшла до редакції журналу 23 листопада 2011 року.